

Wczesne objawy nieprzystosowania społecznego i przestępczości dzieci i młodzieży (*doniesienie z badań*)

Nieprzystosowanie społeczne, według objawowej definicji zaproponowanej przez Zespół Kryminologów z Zakładu Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych PAN, odnosi się do dzieci i młodzieży „o poważnie zaburzonej postawie wobec zasadniczych wymagań społecznych dzieci, których zachowanie nacechowane jest całym zespołem objawów świadczących o nieprzestrzeganiu przez nie pewnych podstawowych zasad postępowania, norm społecznych obowiązujących młodzież w tym wieku, przy czym zachowania te nie mają charakteru sporadycznego, ale są względnie trwałe” (Z. Ostrihanska 1997, s. 15).

W roku szkolnym 1996/97 przeprowadzono wspólnie z pracownikami Zakładu Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Katolickiego Eichstätt: Hansem-Ludwigiem Schmidtem oraz Januszem Surzykiewiczem¹ ogólnopolskie badania w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych zmierzające do ustalenia rozmiarów i form zachowań o charakterze agresji i przemocy oraz innych naruszających normy współżycia społecznego.

Podając niniejsze badania we współpracy z grupą pedagogów z Niemiec uwzględniono merytoryczne i metodologiczne założenia podobnych badań na terenie Niemiec. Hans-Ludwig Schmidt (1998) zwraca uwagę, że niemieckie badania nad agresją i przemocą dzieci i młodzieży wymuszone zostały przez środki masowego przekazu alarmujące o wzroście przestępczości i agresji. „Na tle ogólnej sytuacji, nie pozbawionej również elementów hysterii w ocenie zjawiska rozszerzania się przemocy w niemieckim społeczeństwie, stało się jasne, że szkoła znalazła się w centrum uwagi i zainteresowań badawczych” (s. 21). Jednocześnie założono, że wyniki badań powinny umożliwić uchwycenie zmian w formach i rozmiarach zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży w związku z zachodzącymi procesami społecznymi. W tym celu w kwestionariuszu self-report skorzystano z listy zachowań wymienionych w badaniach A. Siemaszko (1987) oraz Jego propozycji klasyfikacji na: zachowania o charakterze niesubordynacji, nieuczciwości, przestępstw i wandalizmu.

Kwestionariusz typu self-report składający się z 94 pytań zamkniętych i otwartych obejmował następujące zagadnienia:

- dane demograficzne;
- opis sytuacji szkolnej ucznia w tym:
- postawy wobec nauki,

¹ Badania były finansowane przez Fundację Boscha.

- relacje uczeń-uczeń, uczeń-nauczyciel,
- wyposażenie szkoły,
- klimat szkoły i klasy;
- udział w grupach i organizacjach młodzieżowych i uczniowskich;
- korzystanie ze środków medialnych;
- ocenę wybranych zachowań według kryterium - krzywdy, cierpienia przynoszących drugiemu człowiekowi lub sobie;
- przyczyny stosowania agresji i przemocy;
- charakterystykę ofiar przemocy, agresji;
- 41 zachowań o charakterze dewiacyjnym;
- propozycje uczniów ograniczania zachowań dewiacyjnych w szkole;
- stosunek do wartości, norm moralnych i prawnych, religijnego zaangażowania;
- opis sytuacji rodzinnej:
 - zaufanie,
 - troska,
 - pomoc,
 - identyfikacja z wzorami ról rodzicielskich;
- opis osobowości uczniów na podstawie Testów ACL i Strategii Działania².

W prezentowanym doniesieniu przedstawie jedynie zbiorcze wyniki obrazujące rozmiary i formy zachowań dewiacyjnych w podziale na niesubordynację, nieuczciwość, przestępstwa, wandalizm oraz postawy wobec norm prawnych, moralnych i religijnego zaangażowania.

Badaniami objęto 2567 uczniów od V klasy szkoły podstawowej do klas maturalnych w szkołach ponadpodstawowych. Zastosowano schemat losowania warstwowego. Podstawową jednostką było województwo, tzn. w 49 województwach losowano po 2 szkoły podstawowe i 2 ponadpodstawowe a następnie w tych szkołach losowano uczniów ze wszystkich poziomów klas A od V do maturalnej.

Badania prowadzone były przez psychologów i pedagogów o długim stażu badawczym (por. K. Ostrowska 1998, 129)

Do grupy zachowań określonych mianem niesubordynacji zaliczono:

- umyślne potrącanie innych (ozn. 10),
- umyślne przewracanie innych (ozn. 11),
- grożenie nauczycielowi (ozn. 13),
- używanie wulgarnych słów wobec nauczycieli (ozn. 18),
- utrudnianie nauczycielowi prowadzenia lekcji (ozn. 23),
- nie wracanie na noc bez zgody rodziców (ozn. 35),
- ucieczkę z domu (ozn. 36),
- zachowywanie się w taki sposób, że rodzice byli wzywani do szkoły z tego powodu (ozn. 37),
- zatrzymanie przez policję do wyjaśnienia (ozn. 39),
- zażywanie narkotyków lub innych środków o działaniu uzależniającym (ozn. 40),

² Całość wyników badań dotyczących funkcjonowania szkoły i zachowań przemocowych będzie przedmiotem rozprawy przygotowywanej przez dr Janusza Surzykiewicza.

- upijanie się (ozn. 41).

A. Siemaszko (1987) przyjmował, że niesubordynacyjne zachowania to takie, które naruszają normy postępowania mające szczególne znaczenie w danym okresie rozwojowym. Autor ten wyróżnił wśród tych zachowań: ucieczki z domu, nie wracanie na noc, zatrzymywanie przez policję, a także picie alkoholu i zażywanie środków psychoaktywnych. W naszym badaniu rozszerzyliśmy rejestr zachowań określanych jako niesubordynacja o typowe zachowania na terenie szkoły takie, jak: przeszkadzanie nauczycielom, potrącanie i przewracanie kolegów, używanie wulgarnych słów i groźby.

Liczba osób uciekających z domu i nie wracających na noc bez zgody rodziców w naszym badaniu jest zdecydowanie niższa niż w badaniu A. Siemaszko, natomiast wyższy odsetek osób zażywających środki o charakterze psychoaktywnym.

Tablica 1. Częstotliwość zachowań niesubordynacyjnych.

Oznaczenie zachowań	Procent uczniów przyznających się do popełnienia zachowań dewiacyjnych w ciągu 12 miesięcy		
	nie zdarzyło mi się	raz czy dwa razy	kilka, kilkanaście razy
10	70,7	23,8	5,6
11	87,5	10,2	2,3
13	97,3	2,0	0,7
18	87,5	8,6	3,9
23	55,6	30,7	13,7
35	91,3	5,5	2,6
36	96,6	2,6	0,8
37	90,3	8,3	1,4
39	94,5	4,8	0,7
40	89,7	6,3	4,0
41	67,6	16,6	15,9

Odsetki osób, które przyznały się do zachowań niesubordynacyjnych obrazuje tablica 1. Na uwagę zasługuje duży procent uczniów utrudniających prowadzenie lekcji nauczycielom oraz umyślnie potrącających innych. Niepokojący jest procent uczniów przyznających się do spożywania napojów alkoholowych i upijania się. Także używanie wulgarnych słów w stosunku do nauczycieli wskazuje na poszerzanie się repertuaru zachowań o charakterze nieprzystosowania społecznego w kontekście respektowania norm dobrego wychowania i kultury języka. Zmiany te mogą wyjaśniać obserwowany proces szybkiego przechodzenia u niektórych dzieci od objawów nieprzystosowania szkolnego do społecznego i szybkiego przejęcia wzorów zachowań przestępczych. Być może w profilaktyce zachowań niesubordynacyjnych należy upatrywać możliwości ograniczania nieprzystosowania społecznego i przestępczości dzieci i młodzieży.

Zachowaniami nieuczciwymi określiliśmy za A. Siemaszko te, które są naganne z moralnego punktu widzenia, ale nie mające znamion zachowań przestępczych:

- rozpowszechnianie kłamstw o innych uczniach (ozn. 2),
- obrażanie i wymyślanie innym uczniom (ozn. 3),
- przymuszanie innych do zrobienia czegoś na co nie mają ochoty (ozn. 4),
- oszukiwanie nauczycieli (ozn. 16).

Rejestr wymienionych zachowań nieuczciwych jest innych niż ten, który przyjął A. Siemaszko. On analizował jazdę na gapę, kradzież pieniędzy rodzicom, oszukiwanie automatów.

Tablica 2. Częstotliwość zachowań nieuczciwych.

Oznaczenie zachowań	Procent uczniów przyznających się do popełnienia zachowań dewiacyjnych w ciągu 12 miesięcy		
	nie zdarzyło mi się	raz czy dwa razy	kilka, kilkanaście razy
2	73,5	22,1	4,4
3	62,8	27,1	10,1
4	89,3	8,1	2,5
16	51,7	30,9	17,3

Najbardziej rozpowszechnionym zachowaniem nieuczciwym jest oszukiwanie nauczycieli, następnie obrażanie i wymyślanie innym uczniom. Ten rodzaj zachowań nieuczciwych nakierowanych na osoby wymaga szczegółowych badań, gdyż mogą one utrudniać kształtowanie postaw prospołecznych, które są dobrymi izolatorami przestępczości.

Badanym uczniom przedstawiono listę 21 zachowań, które wyczerpują kodeksowe definicje przestępstw. Obejmowały one trzy typy przestępczości: przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko mieniu i obyczajowości. Uczniów pytano o dokonywanie następujących czynów:

- zaczepienie i pobicie nieznanym osobie bez powodu (ozn. 1),
- bicie się z kolegami lub koleżankami (ozn. 5),
- bicie z całą grupą jednego z uczniów (ozn. 6),
- grożenie użyciem gazu, noża, żyletki lub podobnych narzędzi (ozn. 7),
- grożenie użyciem pistoletu (ozn. 8),
- używanie w czasie bójki ostrych narzędzi (ozn. 9),
- bicie tak silne, że ktoś odniesie obrażenia ciała (ozn. 14),
- bicie już leżącego na ziemi (ozn. 15),
- zmuszanie do czynności upokarzających np. takich, jakie stosowane są w stosunku do tzw. „kotów” (ozn. 17),
- uderzenie nauczyciela (ozn. 19),
- zmuszanie innych uczniów do kupowania papierosów, piwa (alkoholu) lub innych rzeczy za ich pieniądze (ozn. 21),
- zabieranie siłą jakichś przedmiotów innym uczniom (ozn. 24),
- zaczepianie innych i prowokowanie do zachowań seksualnych (ozn. 26),
- przymuszanie do zachowań seksualnych (ozn. 27),
- podpalenie piwnicy lub innych miejsc w szkole albo wokół szkoły (ozn. 29),

- przywłaszczenie rzeczy lub pieniędzy o wartości poniżej 10,00 zł (ozn. 30),
- przywłaszczenie rzeczy lub pieniędzy o wartości od 10,00 zł do 100,00 zł (ozn. 31),
- przywłaszczenie rzeczy lub pieniędzy o wartości powyżej 100,00 zł (ozn. 32),
- kupienie lub otrzymanie rzeczy, o której wiadano, że pochodzi z kradzieży (ozn. 33),
- zabranie komuś rzeczy lub pieniędzy używając siły lub groźenie jej użyciem (ozn. 34),
- włamanie się do czyjegoś mieszkania, piwnicy, strychu, komórki itp. aby sobie coś stamtąd przywłaszczyć (ozn. 38).

Tablica 3. Częstotliwość zachowań noszących znamiona przestępstwa.

Oznaczenie zachowań	Procent uczniów przyznających się do popełnienia zachowań dewiacyjnych w ciągu 12 miesięcy		
	nie zdarzyło mi się	raz czy dwa razy	kilka, kilkanaście razy
1	96,6	2,9	0,5
5	79,9	15,0	5,1
6	96,6	2,5	1,0
7	98,6	1,1	0,2
8	98,8	0,7	0,4
9	70,7	23,8	5,6
14	96,7	2,4	0,9
15	96,4	2,6	0,9
17	24,7	4,2	1,1
19	99,2	0,5	0,3
21	97,3	2,1	0,6
24	92,5	5,8	1,7
26	98,2	1,1	0,6
27	98,7	1,0	0,3
29	99,0	0,5	0,5
30	96,7	2,3	1,0
31	98,4	1,5	0,7
32	98,5	1,1	0,4
33	86,2	11,1	2,7
34	98,5	1,1	0,4
38	98,3	1,4	0,2

Podobnie, jak w badaniach A. Siemaszko najczęstszymi są bójki i pobicia. Nowymi formami zachowań są groźenie gazem, bronią, zmuszanie do czynów upokarzających. Z przestępstw przeciwko mieniu dosyć często występuje wśród uczniów paserstwo. Ogólnie procent uczniów popełniających czyny o znamionach przestępstw oscyluje w granicach od 1% do 11% w zależności od rodzaju czynu.

Wśród zachowań świadczących o nieprzystosowaniu społecznym lub wskazujących na zaburzony proces socjalizacji wymienia się akty wandalizmu. Pytaliśmy uczniów czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy od chwili badania dokonali następujących czynów:

- niszczenie ławek, krzeseł, wyposażenia szkoły lub innych przedmiotów w miejscach publicznych (ozn. 12),
- niszczenie rzeczy należących do nauczyciela (ozn. 20),
- niszczenie rzeczy należących do uczniów (ozn. 22),
- bazgranie, pisanie na ścianach, ławkach, itp. (ozn. 25),
- brudzenie i malowanie niezmywalnymi farbami ścian, sprzętów, itp. (ozn. 28).

Najczęstszymi zachowaniami okazały się niszczenie ławek, przedmiotów w miejscach publicznych oraz bazgranie i pisanie na ścianach, ławkach i innych obiektach (por. tabl. 4).

Tablica 4. Częstotliwość zachowań o znamionach wandalizmu.

Oznaczenie zachowań	Procent uczniów przyznających się do popełnienia zachowań dewiacyjnych w ciągu 12 miesięcy		
	nie zdarzyło mi się	raz czy dwa razy	kilka, kilkanaście razy
12	84,5	12,1	3,4
20	98,2	1,5	0,3
22	92,8	6,1	1,1
25	61,9	26,1	12,0
28	91,5	6,1	2,3

Prezentowane wyniki badań potwierdzają wcześniejsze ustalenia innych badaczy, że uczniowie szkół podstawowych i ponadpodstawowych dopuszczają się zachowań dewiacyjnych o różnym ciężarze gatunkowym (por. Z. Ostrianska 1997, A. Siemaszko 1987). Można wysunąć hipotezę, że jedną z przyczyn zachowań dewiacyjnych przeciw osobom, przedmiotom i własności jest brak internalizacji norm moralnych i prawnych albo ich instrumentalne (użyteczne lub hedonistyczne) traktowanie.

Jedynie 44% badanych uczniów zgodziło się z twierdzeniem, że prawo powinno być zawsze przestrzegane. Jeszcze mniej osób (39,5%) zgodziło się z twierdzeniem, że normy moralne winny być zawsze przestrzegane. 38,1% badanych uważa, że można naruszać prawo wtedy, gdy pomoże to do kariery życiowej, zaś 29,9% dopuszcza w takich sytuacjach naruszanie norm moralnych.

Szczegółowy rozkład odpowiedzi na pytania o stosunek do norm prawnych i moralnych pokazują dane w tablicach 5 i 6.

Wyniki badań wyraźnie wskazują, że dzieci i młodzież nie mają ukształtowanych postaw wobec norm moralnych i prawnych. Cechuje je zarówno hedonizm, jak i relatywizm oraz liberalizm.

Tablica 5. Pryncypializm, relatywizm i liberalizm wobec norm moralnych i prawnych.

Stanowisko wobec norm	Procent odpowiedzi:	
	Normy moralne	Normy prawne
Powinno się zawsze przestrzegać	39,5	44,0
Można stosować się do nich na pozór, a praktycznie je omijać	19,9	22,7
Można się w ogóle nie stosować	11,6	3,6
Trudno powiedzieć	29,0	26,6

Tablica 6. Postawy uutilitarystyczne wobec norm moralnych i prawnych.

Stanowisko wobec norm „aby się w życiu dobrze ustawić, trzeba czasami naruszać ...”	Procent odpowiedzi:	
	Normy moralne	Normy prawne
1. Pogląd ten jest zdecydowanie nie-słuszny	36,1	30,3
2. Pogląd ten jest raczej niesłuszny	34,0	31,7
3. Pogląd ten jest raczej słuszny	24,4	31,0
4. Pogląd ten jest zdecydowanie słuszny	5,5	7,0

Erhard Hischer postuluje, jako najlepszy środek przeciwdziałania zachowaniom dewiacyjnym, realizację wychowawczych zadań w szkole i rodzinie. Zdaniem tego Autora „im lepiej szkoła wypełnia swe powinności wychowawcze, tym rzadziej spotyka się wśród jej uczniów, a także i nauczycieli, przejawy agresji i wzajemnej przemocy. Ważną też rzeczą jest poczucie solidarności wewnątrz społeczności szkolnej i wzajemna dbałość o utrzymanie dobrych kontaktów ze środowiskiem lokalnym” (E. Hischer 1998).

Literatura:

1. Hischer E.: *Przemoc w szkołach niemieckich a zagadnienie prewencji i interwencji*, w: *Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich* (pod red. K. Ostrowskiej, J. Tatarowicza), Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 1998.
2. Ostrianska Z.: *Losy uczniów nieprzystosowanych społecznie*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1997.
3. Ostrowska K.: *Efektywność Programu „Promocja zdrowia fizycznego, psychicznego, społecznego i duchowego w systemie edukacji i poprzez system edukacji w profilaktyce agresji*, w: *Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich* (pod red. K. Ostrowskiej, J. Tatarowicza), Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 1998.
4. Schmidt H.-L.: *Przemoc w szkołach niemieckich, problemy metodologiczne, wyniki badawcze*, w: *Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich* (pod red. K. Ostrowskiej, J. Tatarowicza), Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 1998.
5. Siemaszko A.: *Zachowania dewiacyjne młodzieży. Rozmiary. Struktura. Uwarunkowania*, Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji UW, Warszawa 1987.